

Dominika Muszyńska-Jeleszyńska¹

Proces ‘bottom-up’ – idea planowania rozwoju i projektowania przestrzeni oparta na partycypacji społecznej

Streszczenie: *Bottom-up* to idea włączania mieszkańców w procesy planistyczne i projektowe. Podstawą oddolnego podejścia jest realne uczestnictwo, zaangażowanie, współpraca i wspólne podejmowanie decyzji przez różnych aktorów procesu projektowego. Kluczową rolę pełni w nim społeczność lokalna traktowana jako podmiot i najważniejszy odbiorca działań. Proces *bottom-up* opiera się na profesjonalnej facylitacji merytorycznych treści w oparciu o akceptowane podstawy prawne i etyczne.

Głównym celem artykułu jest przedstawienie idei i najważniejszych założeń procesu *bottom-up* w kontekście uspołecznia procesów planistycznych i rozwojowych. W artykule dokonano analizy ról poszczególnych uczestników procesu, tj. roli społeczności lokalnej oraz architekta i urbanisty w kontekście facylitacji procesu. Przedstawiono także duńskie doświadczenia w prowadzeniu procesów planistycznych z mieszkańcami. Artykuł powstał m.in. na bazie doświadczeń autorki z udziału w polsko-duńskim projekcie pt. „PWP – nowatorskie narzędzie kształtowania przestrzeni publicznej”².

Słowa kluczowe: bottom-up, proces, partycypacja społeczna, planowanie przestrzeni, społeczność lokalna, facylitacja

¹ Dr Dominika Muszyńska-Jeleszyńska, Wydział Nauk o Polityce i Administracji, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, adres e-mail: dominika.muszyńska@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0002-1538-4719.

² Projekt „PWP Nowatorskie narzędzie kształtowania przestrzeni publicznej”, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Fundu-

Wstęp

Obecnie istnieje dość powszechne przekonanie o potrzebie partycypacji społeczeństwa w kształtowaniu otaczającej go przestrzeni, jego bezpośredniego środowiska życia. Partycypacja w tym kontekście oznacza współdecydowanie i aktywną postawę w tworzeniu otaczającej rzeczywistości. Chodzi bowiem nie o fakt samego udziału w procesach kształtowania przestrzeni, ale o sposób, formę, zakres i przedmiot współdziałania i zaangażowania (*Przestrzeń do dialogu...*, 2018).

W ostatnich kilkunastu latach zauważyć można znaczący wzrost zainteresowania zagadnieniem partycypacji społecznej. W dużej mierze zainteresowanie to wynika z rozczarowania odgórnym (*top-down*) i eksperckim podejściem władzy publicznej, architektów i urbanistów, inwestorów oraz deweloperów do planowania rozwoju miasta, procesu kształtowania przestrzeni miejskiej, a także procesów projektowych. Istnieje zatem silna potrzeba poszukiwania i popularyzacji podejść oraz mechanizmów, w których społeczność może być aktywnie i skutecznie angażowana w proces rozwoju i działania planistyczne (Dias *et al.*, 2018; Pogačar, 2014; Baranowski, 2007; Siemiński, 2015; Jopek, 2018). W praktyce planistycznej wielu krajów funkcjonują już różnorodne, sprawdzone procesy i metody włączania mieszkańców w planowanie rozwoju miasta i procesów planistycznych (Pogačar, 2014; Dias *et al.*, 2018). W niniejszym artykule przedstawiono ideę i najważniejsze założenia jednego z podejść bazujących na prowadzeniu procesów projektowych z mieszkańcami w ramach oddolnego podejścia: *bottom-up*. Podejście to jest m.in. fundamentem duńskiego planowania (Olsen & Plet, 2015b).

szu Społecznego, realizowany w okresie: XII 2013 – I 2015, autorka pełniła rolę niezależnego eksperta ds. wprowadzenia w tematykę procesów *bottom-up*.

Uspołecznienie procesów projektowych i planistycznych

Zgodnie z powszechnie akceptowanym w Unii Europejskiej modelem planowania rozwoju przestrzennego i społeczno-gospodarczego miast oraz rewitalizacji (zintegrowane podejście) procesy planistyczne wymagają szerokiego udziału i współdziałania różnych grup zainteresowania oraz popularyzacji inicjatyw lokalnych społeczności. Zintegrowane planowanie rozwoju miast powinno być realizowane jako uspołeczniony proces planistyczny, wyprzedzający procedury planowania ustawowego. To właśnie w procesie uspołecznionego budowania kształtu miasta społeczność lokalna może mieć realny i faktyczny wpływ na planowanie przestrzeni miejskiej zgodnie ze swymi potrzebami (Karta Lipska, 2007; Billert, 2017; Muszyńska-Jeleszyńska, 2015a, 2015b).

Znaczenie partycypacji obywatelskiej oraz konieczność jej wzmocnienia są silnie akcentowane w wielu poglądach, tendencjach oraz koncepcjach dotyczących rozwoju i przyszłości miast. Wśród nich można wyróżnić europejską wizję zrównoważonych miast, nowy model miasta europejskiego koncentrujący się na mieście spójnym, miasto kreatywne i model projektowania struktur przestrzenno-funkcjonalnych miast związany z nowym urbanizmem i inne (Mironowicz & Majda, 2017; Karta Lipska, 2007; Parysek, 2005; Mierzejewska, 2008).

Zaangażowanie społeczne jest ważnym aspektem m.in. miasta spójnego. Nowa Karta Ateńska (2003) podkreśla konieczność powstania nowych systemów reprezentacji i partycypacji oraz większego zaangażowania aktywnych obywateli i różnych grup użytkowników miasta w miejscowe procesy decyzyjne. Zgodnie z założeniami tej Karty, jednym z podstawowych wyzwań, przed którym stoją miasta europejskie jest unowocześnienie funkcjonowania demokracji lokalnej, poszukiwanie nowych dróg zwiększenia udziału społecznego i uczestnictwa wszystkich podmiotów w celu zabezpieczenia wspólnych interesów (Muszyńska-Jeleszyńska, 2015a, 2015b; Mironowicz & Majda, 2017).

Współczesny, społeczny wymiar procesów planistycznych opiera się na założeniu, że społeczeństwo jest jednocześnie podmiotem i uczestnikiem tych procesów. Dotyczy to podniesienia poziomu życia, stworzenia lepszych i atrakcyjnych warunków mieszkania, korzystania z usług i wypoczynku, zachowania społecznej różnorodności użytkowników przestrzeni, kształtowania interesujących dla współczesnego odbiorcy przestrzeni publicznych oraz zachowania i ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego. Aspekt ten ma także związek z aktywizacją mieszkańców danego obszaru i włączenie ich w działania planistyczne (Muszyńska-Jeleszyńska, 2015a, 2015b). W procesach planistycznych uczestnictwo społeczne jest szczególnie ważne, gdyż interesy społeczne określane są przez różne grupy mające różnorodne potrzeby i oczekiwania mieszkańców (Parysek, 2010).

Partycypacja oparta o współdecydowanie, współuczestniczenie i współrzędzenie jest ważną i pozytywną przeciwwagą dla wyspecjalizowanego myślenia i działania ekspertów oraz przedstawicieli władzy publicznej i inwestorów (Billert, 2017; Parysek, 2010).

W demokratycznych społecznościach partycypacja społeczna powinna odgrywać dużą rolę już na etapie planowania, aby sformułowana wizja rozwoju i rozwiązania projektowe odpowiadały na potrzeby i oczekiwania mieszkańców (Parysek, 2010). Społeczność miasta powinna być informowana i angażowana w dyskusję i planowanie rozwoju w sposób ciągły od samego początku (na etapie tworzenia koncepcji i planów) procesu zmiany. Jednym z celów właściwie rozumianej partycypacji społecznej w procesach planistycznych jest kreowanie najkorzystniejszego zagospodarowania dla danego obszaru. Kształt i forma współczesnej przestrzeni miejskiej muszą być uzgadniane zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz faktycznymi i prawnymi interesami społecznymi, pomiędzy interesem inwestora a dobrem publicznym (Muszyńska-Jeleszyńska, 2015a, 2015b). Podejście partycypacyjną drogą, na podstawie otwartego dialogu z wykorzystaniem fachowej wiedzy, prowadzi do uzyskania konsensusu w sprawie określenia wspólnych celów rozwoju.

Efektywna i skuteczna partycypacja wymaga jednak uruchomienia szczególnego procesu, w którym społeczność lokalna jest nie

tylko adresatem, lecz także współtwórcą wypracowywanych rozwiązań (http://www.decdujemyrazem.pl/o_projekcie/decdujemy_razem.html).

W praktyce planistycznej różnych krajów udział społeczeństwa w procesach projektowych jest bardzo zróżnicowany. Na niektórych obszarach, np. w krajach Europy Południowej i Wschodniej (m.in. Słowenia i Chorwacja) jest na etapie wczesnego rozwoju, podczas gdy w krajach Europy Środkowej i Północnej, szczególnie w Danii, Szwajcarii i Austrii praktyka udziału społeczeństwa w procesach planistycznych jest już dobrze ugruntowana (Pogaćar, 2014).

Podejście *bottom-up* w procesach planistycznych

Podejście *bottom-up* zasadniczo różni się od praktyk planistycznych stosowanych w minionych dekadach, bazujących na stosowaniu odgórnych zasad przy podejmowaniu decyzji i planowaniu interwencji przestrzennych na dużą skalę i bez szczególnego zaangażowania i udziału lokalnych społeczności. Ponadto w procesach planistycznych i projektowych zwykle kluczową rolę pełnią specjaliści, tj. architekci, urbaniści, a społeczność lokalna odgrywa mniejszą rolę i jest w niewielkim stopniu angażowana w proces zmian, choć dotyczą one zazwyczaj ich bezpośredniego środowiska życia. Fakt ten podkreśla odgórne (*top-down*) eksperckie podejście do procesów planistycznych. Ponadto procesy projektowe bardzo często nie uwzględniają rzeczywistych problemów i ich przyczyn oraz potrzeb w skali lokalnej, w odniesieniu do konkretnego miejsca i lokalnej społeczności, a tym samym nie rozwiązują problemów na tym poziomie (Pogaćar, 2014; Dias *et al.*, 2018).

Natomiast w przeciwieństwie do opisanej wyżej sytuacji, oddolne interwencje miejskie (*bottom-up*) i partycypacja społeczności lokalnej oznaczają nowy typ projektów o znaczeniu lokalnym jako współczesne, kreatywne i skuteczne podejście do rozwiązywania problemów społecznych, gospodarczych i środowiskowych (Pogaćar, 2014).

Termin *bottom-up* pojawił się po raz pierwszy w odniesieniu do przeciwstawnego terminu *top-down* w 1942 r. w czasopiśmie ekono-

micznym (*Quarterly Journal of Economics*) Uniwersytetu Harvarda: „Na dłuższą metę jest to część większego pytania, czy kontrola „oddolna” może być tak samo skuteczna jak kontrola „odgórna” (<http://www.bmwguggenheimlab.org/100urbantrends>).

W kontekście miejskim podejście *bottom-up* oznacza trend zachęcający do społecznych, opartych na współpracy modelach organizacji miasta. Oddolne zaangażowanie miejskie (*Bottom-up Urban Engagement*) zostało zdefiniowane jako jeden ze 100 trendów miejskich określonych w glosariuszu pomysłów z laboratorium *BMW Guggenheim Lab*, koncertujących się wokół problematyki życia w dzisiejszych miastach (<http://www.bmwguggenheimlab.org/100urbantrends/#!/about/>). Jak wynika z doświadczeń *BMW Guggenheim Lab* w ostatnich latach nastąpiła jednoznaczna zmiana w badaniach miast. Myślenie miejskie związane z architekturą i urbanistyką koncentruje się znacznie mniej na infrastrukturze, a bardziej na ostatecznym celu i przyczynie istnienia miast – tzn. na dobrobycie ludzi, którzy je zamieszkują (<http://www.bmwguggenheimlab.org/>). Oddolne zaangażowanie miejskie stawia obywatela u podstaw zmian dokonujących się w przestrzeni miejskiej.

W podejściu *bottom-up* kluczowym elementem jest partycypacja (uczestnictwo). James J. Glass (1979) definiuje ją jako „zapewnienie obywatelom możliwości udziału w procesie decyzyjnym lub planistycznym” (Pogačar, 2014, s. 190). Pożądany i właściwy udział według Lucie Lauriana (2004) to taki, który umożliwia obywatelom kształtowanie decyzji i wyników w zakresie planowania przy jednoczesnym zwiększeniu ich pozycji społecznej i politycznej. Uczestnictwo jest często niczym innym jak zwykłą interakcją z uczestnikami i dotyczy relacji między jednostkami (Huybrechts, 2014). Poprzez zaangażowanie, współpracę i podejmowanie decyzji przez różnych aktorów procesu projektowego jednocześnie można budować strukturę społeczną i przestrzenną.

Teoretyczną podstawą podejścia *bottom-up* jest teoria działania komunikacyjnego (z 1984 r.) niemieckiego filozofa i socjologa Jürgena Habermasa (Pogačar, 2014). Teoria zwana „planowaniem opartym na współpracy” została opracowana jako odpowiedź na odgórne narzucenie planowania przez ekspertów i bezpośrednio wpłynęła na

zmianę paradygmatu (Harris, 2002). Planowanie koncentruje się przede wszystkim na procesie. Opiera się on na konsensusie z zainteresowanymi stronami i grupami interesu w zakresie planowania poprzez debatę i negocjacje, podczas gdy rola planisty zmieniła się na mediatora wśród interesariuszy. Teoria komunikatywnego działania Habermasa podkreśla wagę dialogu, potrzebę dzielenia się, komunikowania, docierania do innych ludzi oraz budowania między nimi relacji (Pogačar, 2014). Jest to istotny element budujący ideę *bottom-up*.

Oddolni aktorzy. Społeczność lokalna w procesach projektowych

W procesach planistycznych bazujących na podejściu *bottom-up* szczególną rolę pełni społeczność lokalna traktowana jako główny aktor działający na poziomie lokalnym, bezpośrednio zaangażowany w poprawę środowiska miejskiego, w którym żyje. Lokalną społeczność tworzy każdy, kto jest zainteresowany danym miejscem z przyczyn osobistych albo ekonomicznych. Składa się ona z osób mieszkających w pobliżu tego miejsca (korzystających i niekorzystających z danej przestrzeni), prowadzących na tym obszarze działalność gospodarczą, pracujących w pobliżu oraz tych, które korzystają z obiektów i instytucji zlokalizowanych w sąsiedztwie (np. szkoły, domy kultury itp.). Do społeczności lokalnych należą również osoby, które z wyboru reprezentują mieszkańców obszaru oraz działające tam organizacje (Łuszczek & Ptasińska, 2009). Zatem różne podmioty mogą inicjować i angażować się w oddolny proces planistyczny (grupy mieszkańców, organizacje pozarządowe, inicjatywy obywatelskie, spółdzielnie mieszkaniowe, rady dzielnic, osiedli itp.).

Lokalni interesariusze (aktorzy lokalni) mają szerokie spojrzenie i wartościowy wgląd w to, jak funkcjonuje dany obszar na co dzień, wiedzę o konkretnych problemach, mają rozeznanie w sprawach ważnych dla wspólnoty oraz cenny zasób informacji niezbędnych dla procesu planowania. Jak twierdzą duńskie architektki Helen Plet i Christina Olsen (2015) „fundamentem przeprowadzenia dobrego

procesu *bottom-up* jest zdobycie szczegółowego rozeznania uwarunkowań otoczenia poprzez dialog z zaangażowanymi stronami” (Plet & Olsen 2015, s. 10). Ta wiedza stanowi podstawę procesu przeprowadzanego we współpracy z mieszkańcami i innymi lokalnymi aktorami. Dlatego też w podejściu oddolnym istotne jest włączenie i zaangażowanie mieszkańców od samego początku aż do końca procesu planistycznego, na różnych jego etapach (analizy, diagnozy, identyfikacji potrzeb, generowania pomysłów i rozwiązań oraz finalizacji projektu) (Dias *et all*, 2018; Łuszczek & Ptasieńska...).

W procesie planistycznym *bottom-up* lokalni aktorzy (w tym przede wszystkim mieszkańcy) powinni być zachęceni i ośmielani do angażowania się w projektowanie i przekształcanie przestrzeni. Podstawą tego procesu jest dialog i kontakt z ludźmi polegający na wzajemnym szacunku i otwartości oraz tworzenie między nimi relacji. Należy dotrzeć do ludzkich talentów i zasobów, a następnie włączyć i zaangażować mieszkańców w proces, tak żeby ich wkład był znaczący. Ważne jest bowiem to, aby mieszkańcy stali się właścicielami i opiekunami miejsc w czasie ich przeobrażeń oraz po zakończeniu projektu, wzięli odpowiedzialność za miejsce, w którym mieszkają (Plet & Olsen, 2015).

Pozyskanie lokalnych potrzeb, pomysłów i talentów jest również istotne na etapie decydowania o tym, co należy zrobić (Łuszczek & Ptasieńska, 2009). Lokalni aktorzy mają zdolność do przedstawiania rozwiązań związanych z codziennym życiem i wykazują kreatywność w zakresie proponowanych kierunków zmian i pomnażania istniejące zasobów. Potrzeby mieszkańców powinny być drogowskazem dla architektów planistów, urbanistów (ekspertów) zajmujących się procesem. Współpraca oraz pozytywne podejście do wyznaczonych kierunków kształtowania zmian sprawia, że mieszkańcy identyfikują się z nimi. Stają się świadomymi podmiotami mającymi bezpośredni wpływ na kształt nowej przestrzeni (Teoria..., 2014). Metody i rozwiązania projektowe wypracowane na bazie dialogu i rzeczywistej współpracy z lokalną społecznością służą architektom (planistom i urbanistom) do kształtowania nowej przestrzeni, w pełni czerpiącej zarówno z potencjału miejsca, jak i ludzi (Plet & Olsen, 2015).

Proces facylitacji i rola architekta

Podjęcie *bottom-up* wiąże się także z innym spojrzeniem na rolę architektów i planistów. Punktem wyjścia w podejściu *bottom-up* jest założenie, że architekt nie narzuca gotowych rozwiązań, nie jest twórcą miejsca. Uczestniczy on w postawianiu i przekształcaniu obszaru (Baranowski, 2007). Pełni rolę konsultanta projektu, współpracującego ze wszystkimi uczestnikami, łączy i waży potrzeby każdej ze stron. Architekt, urbanista w pewien sposób jest mediatorem między różnymi aktorami zaangażowanymi w proces (np. mieszkańcami a urzędem czy spółdzielnią) (Opalińska & Kaczmarek, 2017). Proces planistyczny nie dotyczy bowiem wyłącznie mieszkańców, ale angażuje wiele dodatkowych stron. Architekt poprzez pracę z materiałem inspirującym, warsztaty i dialog rozpoznaje różne oczekiwania. Tym samym przy budowaniu ostatecznej wizji danego miejsca fundamentem stają się pomysły wszystkich zaangażowanych grup/stron. Dzięki obecności i opisanej wyżej roli architekta projekt zyskuje także wymiar merytoryczny (*Teoria...*, 2014; Opalińska & Kaczmarek 2017).

Należy również podkreślić fakt, że w oddolnym procesie planistycznym architekt jest także facylitatorem procesu. Proces facylitacji polega na wyznaczeniu nadrzędnych ram działania, np. poprzez dialog, spotkania, odpowiednią metodykę spotkań oraz czas i tempo pracy. Proces ten wspiera (ułatwia) budowanie relacji i procesów rozwojowych, dając uczestnikom możliwość pomocy w wizualizacji i określaniu zasad i ram. Udana proces facylitacji optymalizują rozmowy oraz współpraca, powodując, że mimo różnic zdań prezentowanych przez uczestników procesu, ma on sens i przebiega w optymalnych warunkach (*Teoria...*, 2014).

Rozpoczynając proces projektowy bazujący na podejściu partycypacyjnym (od strony użytkownika i jego zaangażowania), uruchomiona zostaje tzw. spirala zasobów i pomysłów oparta na podejściu doceniającym – *Appreciative Inquiry* (AI) (*Teoria...*, 2014). Jest to jednocześnie metoda i teoria, która koncentruje się na zasobach i potencjale jako najważniejszych elementach procesu zmian. Metoda *appreciative inquiry* polega na wzmacnianiu zastanych zasobów

i traktowaniu ich jako punktu wyjścia do procesu. W podejściu tym następuje przekierowanie uwagi facylitatora i uczestników procesu z myślenia o problemach i ich rozwiązywaniu na myślenie o możliwościach i rozwoju. Należy jednak dodać, że podejście *appreciative inquiry* nie neguje problemów, ale traktuje je w kategoriach potencjału (Teoria..., 2014). Chodzi o skupienie uwagi na pozytywnym myśleniu wspomagającym kreatywność i innowacyjność uczestników procesu. Podejście *appreciative inquiry* bazuje na procesie zmian obejmującym cztery fazy, tj. odkrycia (*discovery*), marzenia (*dream*), projektu (*design*), przeznaczenia (*destiny*). Jest to tzw. model 4D (por. tabela 1) (Teoria..., 2014).

Tabela 1. Charakterystyka podejścia *appreciative inquiry* i modelu 4D

Etap/faza	Opis etapu	Elementy procesu
odkrycie (<i>discovery</i>)	Odkrywanie, analiza i badanie, zasobów miejsca analizowanie miejsca, spotkania, skupienie się na istniejących zasobach ich jakości i potencjale, tworzenie pola do dialogu	Dialog, wywiady, opowiadanie historii, wymiana informacji, wiedzy, wspólnych wizji i wyobrażeń
marzenia (<i>dream</i>)	określenie wspólnych dążeń, wizji dotyczących obszaru w przyszłości, wspólne listy pomysłów, projektów, praca w grupach roboczych,	
projekt (<i>design</i>)	praca nad możliwymi rozwiązaniami, dialog dotyczący ostatecznej wersji projektu, ważna rola architekta w prowadzeniu tego dialogu, ulepszanie rozwiązań	
przeznaczenie (<i>destiny</i>)	koncentracja na realizacji projektu, jego urzeczywistnieniu, poszukiwanie źródeł finansowania itp.	

Opracowanie własne na podstawie: *Teoria...*, 2014, s. 36.

Proces *bottom-up* opiera się na profesjonalnej facylitacji merytorycznych treści w oparciu o społecznie akceptowane postawy prawne i etyczne. Rola architekta i facylitatora służy przede wszystkim kierowaniu procesem i zapewnieniu merytorycznej wiedzy i kompetencji. W takim procesie łączą się wiedza i kompetencje związane z facylitacją procesu oraz architektoniczna wiedza merytoryczna.

Facylitator – architekt inspiruje mieszkańców wiedzą merytoryczną, zadaje pytania i na nie odpowiada oraz wie, jak osiągnąć cel (*Teoria...*, 2014).

Duńskie doświadczenia w prowadzeniu procesów planistycznych z mieszkańcami

Dania jest krajem silnie zakorzenionym w demokracji, gdzie istnieje długa tradycja wsłuchiwania się w to, co mają do powiedzenia mieszkańcy oraz włączania obywateli w proces zmian dokonujących się w miastach (Plet & Olsen, 2015).

Jak wskazują H. Plet i Ch. Olsen (2015) proces jest fundamentem duńskiego planowania, wpisany w ustawodawstwo związane z odnawianiem obszarów miejskich. W związku z tym istnieje prawny (ustawowy) wymóg włączania obywateli w rozwój miast, wspierany przez Ministerstwo ds. Miast, Mieszkań i Obszarów Wiejskich. Ponadto od lat 70. XX w. w Danii istnieje wymóg włączania mieszkańców w proces przekształceń i rewitalizacji dużych, ogólnie dostępnych obszarów miejskich w celu ich aktywizacji i kształtowania miejsc atrakcyjnych do mieszkania i prowadzenia różnych aktywności. Zatem w Danii od ponad 40 lat partycypacja jest nierozdzielalnym elementem praktyki planistycznej i projektowej. Wymóg ten przyczynił się do rozwoju i wzmocnienia procesów partycypacji. Od 2014 r. w Danii obowiązuje również procedura certyfikacji dla zrównoważonych obszarów miejskich (z języka niemieckiego *Deutsche Gesellschaft für Nachhaltiges Bauen e.V – DGNB*). Duńska wersja DGNB stawia wymogi dotyczące profesjonalnego kierowania procesem, w którym najwyższy priorytet posiada podejście partycypacyjne. Podkreśla się bowiem fakt, że podejście partycypacyjne w procesach projektowych wzmacnia stopień powodzenia parametrów technicznych, środowiskowych i społecznych w obszarach miejskich (Plet & Olsen, 2015).

Od wielu lat w skali ogólnokrajowej oraz na szczeblu lokalnym realizowane są projekty i kampanie promujące prowadzenie procesów projektowych z mieszkańcami. Potrzebę dialogu oraz gotowość do przeprowadzenia procesów wspólnie z mieszkańcami wyrażają nie

tylko różnorodne organizacje i samorządy, ale także wiele pracowni architektonicznych i projektowych. Jednym z nich jest biuro *MOVE Architektur*, które od 1998 r. zajmuje się prowadzeniem procesów projektowych z udziałem mieszkańców. Duńskie biuro dysponuje doświadczeniem i wiedzą architektoniczną oraz z zakresu wdrażania procesu facylitacji w realizacji wielu projektów dotyczących obszarów miejskich, wsi, placów, podwórek szkolnych osiedli i innych z wykorzystaniem procesu *bottom-up*. Jest to jedno z najbardziej doświadczonych biur architektonicznych w tej dziedzinie w Danii. Pracownia ta występuje jako ekspert w dialogu z Ministerstwem ds. Miast, Mieszkań i Obszarów Wiejskich, służącemu rozwijaniu paradygmatu planistycznego w Danii w oparciu o facylitację procesu i zasoby (Plet & Olsen 2015).

Na bazie swoich doświadczeń H. Plet i Ch. Olsen formułują wiele istotnych kwestii i wniosków odnoszących się do cech i korzyści płynących z prowadzenia procesów projektowych wspólnie z mieszkańcami:

1. Ludzie czują się słyszani i dostrzegani, wzrasta poczucie dumy mieszkańców i własności.
2. Widoczne jest zaangażowanie mieszkańców w projekty, które z czasem są przez nich przejmowane. W wyniku działań projektowych z mieszkańcami nieaktywne wcześniej przestrzenie miejskie i osiedla powstają na nowo jako prężnie działające jednostki, kształtowane w otwartym forum, a mieszkańcy biorą odpowiedzialność za miejsca, w których mieszkają.
3. Dzięki procesowi życzenia, marzenia i potrzeby mieszkańców zostają przetłumaczone na język realnego i akceptowalnego przez nich projektu.
4. Zaangażowanie i poczucie własności rozbudzone w procesie przekłada się na korzyści fizyczne, społeczne i ekonomiczne.
5. Sednem procesu *bottom-up* jest znalezienie równowagi między *top-down* a *bottom-up*.
6. Fachowa wiedza i „merytoryczny kręgosłup” umożliwiają profesjonalną facylitację procesów *bottom-up*, tzn. wsparcie danej grupy mieszkańców w wypracowaniu optymalnych rozwiązań w zakresie planowania i kształtowania przestrzeni.

7. Fundamentem przeprowadzenia dobrego procesu jest rozeznanie uwarunkowań otoczenia poprzez dialog.
8. Projekt realizowany jest w formie warsztatów i spotkań, a ich wynikiem staje się przekształcenie kreatywnego potencjału w wartościowe i innowacyjne działanie. Warsztaty i praca z tzw. materiałem inspirującym służą wypracowaniu wspólnego porozumienia i konkretnych rozwiązań projektowych.
9. Szczególną wagę przykładają się do dialogu zgodnie z założeniem, że ludzie rozwijają się przez dialog i język (Olsen & Plet, 2015, *Teoria...*, 2014).

Dorobek i doświadczenie biura *MOVE Architektur* oraz duńskie metody wspierania działań oddolnych *bottom-up* w projektowaniu przestrzeni były podstawą do przygotowania i realizacji projektu pt. „PWP Nowatorskie narzędzie kształtowania przestrzeni publicznej” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Celem projektu była popularyzacja idei prowadzenia procesów projektowych *bottom-up* jako narzędzia służącego wzmocnieniu transferu wiedzy między jednostkami naukowymi a przedsiębiorstwami oraz pobudzenie innowacyjności regionu lubuskiego. Projekt ten bazował na wymianie doświadczeń polsko-duńskich w procesie projektowania architektonicznego razem z mieszkańcami oraz na zaadaptowaniu metod wypracowanych w Danii do polskich warunków. Projekt obejmował:

- szkolenia praktyczne dotyczące: metod budowania relacji pomiędzy światem nauki a biznesem, wzmocnienia innowacyjności i procesu transferu wiedzy oraz wprowadzenia do tematyki *bottom-up* w polskich realiach (zapisy, regulacje prawne w Polsce),
- warsztaty prowadzone przez duńskiego partnera *MOVE Architektur* dotyczące duńskich metod aktywizacji zasobów ludzkich przy użyciu procesów *bottom-up*,
- wyjazd studyjny do Danii, podczas którego uczestnicy projektu odwiedzili miejsca, w których zostały przeprowadzone procesy *bottom-up* oraz uczestniczyli w spotkaniach z ekspertami i mieszkańcami biorącymi udział w procesach *bottom-up*.

- Płatne staże w firmach budowlanych lub deweloperskich, których efektem było opracowanie strategii włączenia idei *bottom-up* do procesu planowania przedsiębiorstw i prowadzonej przez nie działalności.
- Publikację naukową oraz konferencje promujące projekt.
- Duńskie doświadczenia świadczą o dużym potencjale, jaki niesie wdrażanie idei *bottom-up* w procesy projektowe i kształtowanie przestrzeni. W Danii elementy procesu są stale obecne w działaniach mających na celu przekształcanie przestrzeni życiowej jej obywateli.

Zakończenie

Podsumowując powyższe analizy, należy podkreślić, że proces *bottom-up* w planowaniu i projektowaniu przestrzeni w swej idei i założeniach opiera się przede wszystkim na ludziach i ich aktywnym, realnym zaangażowaniu w proces zmian lokalnego środowiska życia. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa zatem lokalna społeczność. Proces *bottom-up* przyczynia się do odnajdywania tego, co najlepsze w ludziach i ich otoczeniu. Zwraca uwagę na potrzebę i konieczność prowadzenia procesów projektowych wspólnie z mieszkańcami, z ich realnym i aktywnym udziałem. Metody i rozwiązania wypracowywane w ten sposób służą kształtowaniu przestrzeni w oparciu o potencjał danego miejsca i ludzi. *Bottom-up* wyraża innowacyjne podejście do problemu partycypacji obywateli m.in. w procesach projektowych. Idea, założenia i role uczestników tego procesu są całkowicie odmienne od planowania opartego na podejściu odgórnym (*top-down*), formalnym, nieelastycznym, bazującym wyłącznie na kompetencjach oraz wytycznych profesjonalistów, lokalnej władzy, inwestorów czy też deweloperów. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że w ostatnich latach w wielu krajach, w tym również w Polsce, działania i procesy oddolne, podejmowane przez lokalne ruchy miejskie, stowarzyszenia czy grupy aktywistów w zakresie planowania i projektowania przestrzeni miejskiej ogrywają coraz większą rolę i powoli odczarowują polską praktykę planistyczną (Jopek, 2018).

Również lokalne władze, a także deweloperzy i inwestorzy coraz częściej mają świadomość jak ważna jest dobra współpraca i dialog z mieszkańcami, którzy mają prawo do współdecydowania w sprawach istotnych dla swego miasta, dzielnicy czy ulicy. Wynika to z rosnącego poczucia troski i współodpowiedzialności za przestrzeń miejską oraz chęci życia w dobrej jakości środowisku miejskim.

Proces *bottom-up* prowadzony jest zwykle w skali miejsca, dotyczy konkretnych lokalnych społeczności, które są aktywnie włączane w cały proces od samego początku, na wczesnych jego etapach, i w ten sposób współuczestniczą w kształtowaniu własnego środowiska zamieszkania i podejmują na jego rzecz oddolne inicjatyw (Baranowski, 2007). Proces *bottom-up* skupia uwagę na mieszkańcach, na kontekście miejsca, na samym procesie prowadzonym poprzez dialog z różnymi stronami oraz na wspólnym wypracowywaniu rozwiązań adekwatnych do potrzeb użytkowników i mieszkańców.

Jak wynika z duńskich doświadczeń, jeśli standardowym rozwiązaniem podczas pracy nad projektem jest partycypacja (rzeczywisty udział współdziałanie, współdecydowanie i współodpowiedzialność), to jego rezultatem jest bardziej żywe miasto oraz zmotywowani mieszkańcy. Stopniowo proces taki przyczynia się do aktywowania obywateli, co z kolei służy dalszemu rozwojowi danego obszaru (Plet & Olsen, 2015).

Podstawą sukcesu procesu *bottom-up* jest zarówno prawidłowo pod kątem merytorycznym zaprojektowany proces, jak również odpowiednie nastawienie jednostek stanowiących niezbędny kapitał przeprowadzanych zmian. Agnieszka Opalińska i Katarzyna Kaczmarek (2017) podkreślają, że niezmiernie ważną kwestią jest „Zrozumienie, że komunikacja oparta na współpracy, otwartości i tolerancji dla argumentów wszystkich stron daje gwarancją powodzenia idei procesu *bottom-up*” (Opalińska & Kaczmarek, 2017, s. 118).

Doświadczenia m.in. duńskie z prowadzenia procesu metodą *appreciative inquiry* (AI) pokazują, że osoby kierujące się pozytywnym nastawieniem i oczekiwaniami w stosunku do przyszłości, wzmacniają swoją kreatywność, energię i otwartość na innowacje (*Teoria...*, 2014).

Należy także podkreślić, że jedną z istotnych kwestii w procesie *bottom-up* jest rola i pozycja zarówno społeczności lokalnej, jak

i architekta/urbanisty, oraz wzajemne relacje między nimi. Proces *bottom-up* kształtuje aktywną postawę i zaangażowanie mieszkańców jako współtwórców przestrzeni, a nie biernych obserwatorów zmian. Stawia architekta i urbanistę nie tyle w roli eksperta od przestrzeni, co w roli aktywatora, mediatora lub operatora procesu interwencji przestrzennej.

Bottom up to idea zachęcająca do współpracy, do dyskusji ze wszystkimi podmiotami procesu na rzecz wspólnej przestrzeni.

Bibliografia

- Baranowski, A. (2007). Miejsce jako mikrośrodowisko codzienne, *Czasopismo Techniczne*, Z3-A, ss. 7–12.
- Billert, A. (2017, 15 września). Polityka rozwoju i rewitalizacja miast w Polsce, na tle standardów unijnych w zakresie planowania. Pobrano z lokalizacji <https://urbanistyka.info/2017/09/15/polityka-rozwoju-i-rewitalizacja-miast-w-polsce-na-tle-standardow-unijnych-w-zakresie-planowania/>.
- Dias, N., Keraminiyage, K., Amaratunga, D., Curwell, S. (2018). Critical success factors of a bottom-up urban design process to deliver sustainable urban designs. *International Journal of Strategic Property Management*, 22 (4), ss. 265–277. DOI: <https://doi.org/10.3846/ijspm.2018.3683>.
- Glass, J.J. (1979). Citizen participation in planning: The relationship between objectives and techniques, *Journal of the American Planning Association*, 45, ss. 180–189.
- Harris, N. (2002). Collaborative planning: From Theoretical Foundations to Practice Forms, W: P. Allmendinger, M. Tewdwr-Jones, (red.), *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*, ss. 21–43, London: Routledge.
- Jopek, D., (2018). Czynniki kształtujące przestrzenną formę miasta, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 42, ss. 81–89.
- Karta Lipska na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju Miast Europejskich. (2007). Lizbona. Pobrano z lokalizacji http://www.sarp.org.pl/pliki/karta_lipska.pdf
- Laurian, L. (2004), Public participation in environmental decision making, *Journal of the American Planning Association*, 70 (1), ss. 53–65.
- Łuszczek, M. & Ptasińska, U. (red.), (2009). Jak przetworzyć miejsce: Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych, Kraków: Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.
- Mierzejewska, L. (2008). Zrównoważony rozwój miasta: aspekty planistyczne, W: J. Parysek, A. Tölle (red.), *Wybrane problemy rozwoju i rewitalizacji miast: aspekty poznawcze i praktyczne*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekono-

- micznej i Gospodarki Przestrzennej UAM , Seria: Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna 5, ss. 49–71, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Mironowicz, I, Majda, T. (red.). (2017). Manifesty urbanistyczne w poszukiwaniu współczesnego modelu miasta, *Biblioteka Urbanisty*, 15, Warszawa: Towarzystwo Urbanistów Polskich.
- Muszyńska-Jeleszyńska, D. (2015a). Znaczenie konsultacji społecznych w procesach rewitalizacji obszarów miejskich, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Rok LXXVII – zeszyt 1, ss. 257–271.
- Muszyńska-Jeleszyńska, D. (2015b). Proces w Polsce. Gra o miasto. W: K. Bondyra, A. Gancewska (red.), *Bottom up! Place, People, Project. Miejsce, ludzie, projekt*, ss. 16–19, Poznań.
- Opalińska, A. & Kaczmarek, K. (2017). Bottom up – nowoczesne narzędzie partycypacji społecznej. W: M. Rachwał (red.), *Współczesne oblicza władzy politycznej. Wybrane zagadnienia*, (113–123). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Parysek, J. (2005). *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Parysek, J. (2010). Gospodarka przestrzenna i rola partycypacji społecznej w procesie planowania przestrzennego, W: W. Ratajczak, K. Stachowiak (red.), *Gospodarka przestrzenna społeczeństwu*, T 1, ss. 79–99. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Plet, H., & Olsen, Ch. (2015a). *Proces, co i dlaczego*. W: K. Bondyra, A. Gancewska (red.), *Bottom up! Place, People, Project. Miejsce, ludzie, projekt*, ss. 8–11. Poznań.
- Plet, H., & Olsen, Ch. (2015b). Proces fundamentem duńskiego planowania. W: K. Bondyra, A. Gancewska (red.), *Bottom up! Place, People, Project. Miejsce, ludzie, projekt*, ss. 14–15. Poznań.
- Pogaćar, K. (2014). Urban activator – Participatory and bottom-up tool of urban change: Definition and selected examples. *Prostor* 22(2), ss. 189–200.
- Przestrzeń do dialogu: praktyczny podręcznik o tym, jak prowadzić partycypację społeczną w planowaniu przestrzennym*, (2018). (praca zbiorowa). Warszawa: Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju. Departament Polityki Przestrzennej.
- Siemiński, W. (2015). Zdefiniowane zjawiska partycypacji społecznej w planowaniu przestrzennym i w kształtowaniu przestrzeni, *Samorząd Terytorialny*, 12, ss. 46–54.
- Teoria i metoda. Dobry proces. (2014). Move ArkitektureI/S Denmark.

<http://www.bmwguggenheimlab.org/100urbantrends>

http://www.decdujmyrazem.pl/o_projekcie/decdujmy_razem.html

The 'Bottom-up' Process – The Idea of Planning Development and Space Design Based on a Social Participation

Summary: Bottom-up is an idea of inclusion of city inhabitants into planning and projecting processes. The basis of this approach is a real participation, engagement, cooperation and common decision-making by various actors of projecting process. A key role in the process is played by a local society perceived as a subject and the most important recipient of the outcome. The bottom-up process is based on the professional facilitation of content based on recognized legal and ethical assumptions.

The main aim of the article is to present ideas and the most important assumptions of the bottom-up process in the context of socializing the planning and development processes. The article consists an analysis of the roles of particular participants of the process. Also, it includes a presentation of Dutch experiences in co-realizing planning processes with inhabitants. The article was created as a result of the author's experiences gained through the participation in the project entitled "PWP – nowatorskie narzędzie kształtowania przestrzeni publicznej".

Keywords: bottom-up, process, social participation, spatial planning, local society, facilitation